

Vanya Micheva

(Bulgaria, Institute for Bulgarian Language, BAS)

Old Recension Menologia (Structured according to the Studion Typikon) and New Recension Menologia (Structured according to the Jerusalem Typikon) – Translations, Versions, Revisions, Linguistic Peculiarities. Sofia. Valentin Trayanov Publishing House, 2018, 398 p. ISBN 978-954-9928-73-0

Abstract: Elka Mircheva's book encompasses the overall development of translated texts throughout the centuries-long history of medieval Bulgarian literature – from the Old Bulgarian period, through the new recensions made in the 14th century, to New Bulgarian literature, damaskins and the collections of the Bulgarian Pre-Revival period. The author has approached this difficult task through studying five texts from fixed-content collections: *The Martyrdom of the Forty Holy Martyrs of Sebaste*; two homilies on the Annunciation by John Chrysostom (or rather Pseudo-Chrysostom homilies); one of the miracles of Saint Michael the Archangel – *The Miracle at Chonae*, and *The Life of St. Codratus of Nicomedia*.

Ваня Мичева

(България, Институт за български език – БАН)

Елка Мирчева. Староизводните и новоизводните сборници – преводи, редакции, преработки, книжовноезикови особености. София: Издателство „Валентин Траянов”, 2018, 398 с. ISBN 978-954-9928-73-0

Наскоро публикуваната книга на Елка Мирчева е нов поглед върху книжовното наследство, който представя цялостното развитие на преводните текстове през многовековната история на средновековната българска книжнина – от старобългарския период, през новоизводните преводи от XIV в., до новобългарската книжнина, дамаскините и сборниците от Предвъзраждането. Тоест от IX–X до XVIII–XIX в. Тази трудна задача авторката реализира, като избира 5 текста от сборниците с устойчив състав: Мъчение на св. четиресет мъченици от Севастия; две хомилии на Йоан Златоуст, по-скоро Псевдо-Златоустови хомилии, за Благовещение – първата с начало *цръськихъ тайнь. празъство празнуе́мъ днь* и втората с начало *пакы радѡное блговѣщение. пакы свободное възвѣщение. пакы възвание*; едно от чудесата на св. арх. Михаил – Чудото в Хоня, и Житието на св. Кодрат Никомидийски. Всички те са за празници от неподвижния църковен календар, т.е. принадлежат към минейния дял на сборниците, а по характер са агиографски (Мъчение на св. четиресет мъченици, Чудото в Хоня, Житие на св. Кодрат Никомидийски) и хомилетични творби – двете слова на Йоан

Златоуст. Четири от текстовете са широко разпространени в старобългарската книжнина, превеждани или редактирани многократно (Мъчението на св. четиресет мъченици получава нов живот и в дамаскините от XVIII в.), само Житието на св. Кодрат Никоимидийски е едно от словата в Супрасълския сборник, което в цялата южнославянска книжнина е известно само в този уникален препис. По този начин в монографията се представят различни по тип текстове.

Изворовият материал за петте текста е изчерпателен, привлечени са много ръкописи, които се използват по техните издания, по микрофилми или *de visu*, както и от ръкописната колекция histdic.uni-sofia.bg/textcorpus на сайта на Катедрата по кирилометодиевистика на СУ „Св. Климент Охридски”. Огромна стойност има публикуването за първи път и изследването на три текста от новоизводния превод по БАН 85 (в Приложение 1, 2, 3) и дамаскините преработки на Мъчение за св. четиресет мъченици от Севастия от XVIII в. (в Приложение 6, 7).

Книгата се състои от обща теоретична част, разработена във въведението и в първа глава, и конкретен анализ на избраните пет текста във втора, трета, четвърта, пета и шеста глава. В края на всяка глава изследователката споделя своите заключения. Те са обобщени и допълнени в самостоятелна глава „Изводи”. След цитираната литература, която е изключително богата, са поместени осем приложения, в които се публикуват преписи на изследваните текстове.

В първа глава се въвеждат и поставят в актуален научен контекст явления като: класически старобългарски паметници, мястото на Супрасълския сборник сред тях, староизводни и новоизводни сборници, търновските новоизводни сборници като част от българския XIV век, пред-Евтимиевите съчинения и Евтимиевата реформа.

Авторката изследва петте слова в техните староизводни преводи, появили се в книжовната практика на Кирило-Методиевската и Преславската книжовна школа, и в новоизводните им търновски преводи. Тя възстановява историята на всеки един от текстовете от първите им преводи в старата българска книжнина до най-късните следи от съществуването им в предвъзрожденската литература. Е. Мирчева убедително доказва, че съществуват многократните преводи: ранен кирило-методиевски превод, преславски превод, новоизведен търновски превод. Като опитен изследовател тя открива два независимо направени преславски превода на Житието на св. Кодрат Никоимидийски, както и две следващи една след друга преславски редакции на Чудото на св. арх. Михаил в Хоня.

Според Е. Мирчева първите старобългарските сборници са преведени от Кирило-Методиевите ученици непосредствено след пристигането им в България. Те превеждат първо краткия, еднотомния Панегирико-мартирологий. Нищожна част от него е съхранена в Клоцовия и основно в Супрасълския сборник, както и в значително по-късни по време на възникване ръкописи. От този превод на византийския сборник водят началото си Мъчението на св. четиресет мъченици от Севастия и Словото за Благовещение паки *радѣное бѣговѣщение. паки свободное възвѣщение. паки възвѣание.*

Текстът на Словото за Благовещение *црѣскихъ тайнъ. празьство празноуемь днь* е преведен също в ранната старобългарска епоха при оформяне състава на минейния тип сборници, но не в най-ранната. Преводите на Чудото в Хоня и на Житието на св. Кодрат Никоимидийски са осъществени в Преславското книжовно средище. Тези два текста нямат по-архаични варианти.

Авторката защитава с научни аргументи, и не за първи път, тезата, че архаичният агиографски и хомилетичен репертоар на старобългарската книжнина може

да бъде попълнен успешно с текстове от по-късни ръкописи. Е. Мирчева цитира архаичните преводи по: Герм. от 1358/1359 г. (за Мъчението на св. четиресет мъченици и Словото за Благовещение паки радѣное блговѣщеніе. паки свободное възвѣщеніе. паки въззване) и от Панегирика на Миханович от XIV в. (за Словото за Благовещение црѣскыхъ тайнь. празѣство празноуемъ днь)! В монографията за първи път липсващият начален текст на Словото за Благовещение црѣскыхъ тайнь. празѣство празноуемъ днь от Супр. е попълнен от копието на Супр. – Киев 117, а двата фрагмента от Житието на св. Кодрат Никоимидийски от Григ. от XI в. – с текста на хомилията от ВМЧ. По същата причина вместо повредения Гилф. 51 е използван БАН 85. Подобен подход разширява възможностите за задълбочен анализ.

Изследването са опира на сравнения с гръцките оригинали. В резултат на конкретните съпоставки авторката стига до извода, че е съществувал набор от предварително съкратени или компилирани византийски текстове, които са ползвали старобългарските преводачи.

При анализа на Словото за четиресетте мъченици от Севастия Е. Мирчева представя нови данни за отношението между старобългарските му преводи. Научната литература е подложена на преоценка. Съществено място е отделено на двете независимо направени преработки на Мъчението на Севастийските мъченици през XVIII в. Рецепцията на преведените през старобългарския период текстове в дамаскините сборници според авторката е от особена важност за цялостния поглед върху вековното битуване на един текст. Двете дамаскини преработки, осъществени независимо една от друга, показват различия и могат да се осмислят като различни прояви на книжовния език на народна основа през XVIII в.

При разглеждането на Словото за Благовещение с начало црѣскыхъ тайнь. празѣство празноуемъ Е. Мирчева обосновава твърдението за архаичен превод, а не редакция на текста, и за самостоятелен преславски превод в Супрасълския сборник. За първи път при съпоставителното изследване е използван целият преславски превод на текста, както и началната част на Словото, известна от копие на Супрасълския – Киев. 117.

По нов начин в монографията е представен архаичният превод на Словото за Благовещение паки радѣное блговѣщеніе. паки свободное възвѣщеніе. паки въззване. Точно въз основа на текстологичните данни от това слово, авторката изгражда работна хипотеза за съществуване на „ниво на търпимост“ при редактирането на синонимните лексикални двойки. Особено важна е новата интерпретация на понятието **книжовна норма** в средновековната литература.

Направеното пълно сравнение на четири преписа на Чудото в Хоня, както и изчерпателните археографски данни, които дава Кл. Иванова в ВНБС, очертават интересна картина – преписите в Герм. и НБКМ 1039 са единствени в съответните групи текстови редакции; добре известният Тр. от XII в., руски препис на Чудото в Хоня, не формира самостоятелна руска редакция, а произхожда от тази в Иер. 12., въведен наскоро в научно обращение български монашески требник от началото на XIV в., писан в Синай. Използвайки пълния текст на версия Погод. 64, съвпадаща с ВМЧ, авторката доказва, че Чудото в Хоня е преведено два пъти в книжовно средище, свързано с Преслав, и че двата превода имат лексикални различия.

Много точни са наблюденията на Е. Мирчева върху двата превода на Житието на св. Кодрат Никомидийски: текстът в Супрасълския въвежда преславски иновации, които не успяват да се лексикализират, а текстът в Погод. 64, съвпадащ с ВМЧ, използва отново преславски, но по-употребими, „конвенционални“ лексеми. С двата си преславски превода Житието на св. Кодрат Никомидийски се сближава с Откровението на Псевдо-Методий Патарски. Двата независими преславски превода на Откровението, както и на Житието на св. Кодрат Никомидийски се придържат към различни преводачески принципи.

Важен момент в монографията е изследването на т. нар. новоизводни сборници, възникнали през XIV в. във връзка с въвеждането на Йерусалимския устав като нов свод от агиографски и хомилетични произведения. В нови преводи през XIV в. се появяват три от разглежданите тук слова (Мъчение на св. четиресет мъченици и двете Псевдо-Златоустови хомилии за Благовещение), а Чудото на св. арх. Михаил в Хоня влиза в новоизводните сборници в редактиран вид. Преводът на новоизводните сборници се осъществява по времето на цар Иван Александър при въведен вече Йерусалимски устав, т.е. датира от пред-Евтимиево време. Двата основни типа сборници от този период (Минейният и Триодният панегирик) не възникват едновременно, минейните сборници следват след триодните. Авторката установява следната закономерност: в панегиричната част се пренебрегва старата традиция и именно тук се наблюдават неизвестни и непреведени творби, а в минейната изборът на житията е в пряка зависимост от дотърновските минейни сборници. Предпочитат се до-Метафрастови жития и мъчения, поместват се жития, които са включени в редица търновски пред-Евтимиеви сборници. Именно в този контекст в новоизводните сборници се появява нов превод на добре познатото до-Метафрастово Мъчение на св. четиресет мъченици; за празника Благовещение на св. Богородица наред с преведени за първи път творби на византийската литература (например Словото за Благовещение на Максим Оловол) нов превод получават и двете слова за празника, № 20 и 21 от Супрасълския сборник, а Чудото в Хоня присъства в новоизводна редакция на преславския превод. Единствено Житието на св. Кодрат Никомидийски отсъства от новоизводните сборници.

Е. Мирчева изтъква, че сравнението на разглежданите текстове от новоизводните сборници със светогорската редакция на Псалтира, Евангелието, Служебника, Требника, 16-те слова на Григорий Богослов, Литургията на преждеосвещените дарове и с новопреведените през XIV в. на Атон текстове дава основание за някои заключения: намерено е точно славянско съответствие на гръцкия текст; стремежът към филологически точен превод засяга и формалните особености на преводите – търси се количествена равностойност на езиковите единици; ясно изразен е стремежът към поморфеман превод; гръцките оригинали се предават точно на ниво изречение, дума, морфема. В областта на синтаксиса и морфологията при предаването на гръцкия оригинал (пословния превод, начина на предаване на гръцките причастни конструкции, на членувания инфинитив, синтактичните конструкции, футурума, аориста, еднокоренните и двукоренните лексеми и т.н.) атонските и търновските текстове са много по-близко до преславските образци. Съвпаденията обаче са резултат от принципа за следване на гръцките извори, което означава, че тук не трябва да се търси продължение на преславската преводаческа традиция, а вероятно до същите резултати са достигнали по независим път и атонските редактори, а по-късно и търновските преводачи.

Вярна на строгата научно интерпретация, Е. Мирчева допълва анализа и с явления, които доказват връзката на новоизводните текстове с архаична лексика и с някои по-архаични морфологични черти: употребата на лексемите *велеи*, *гр-сти*, *дэвая*, както и на сложна форма на страдателния залог, на прилагателни притежателни на *-jъ* и др.

Огромният езиков материал, обработен и осмислен от авторката, ѝ позволява да направи важни изводи за връзката между пред-Евтимиевите и Евтимиевите текстове и за същността на Евтимиевата реформа. Въз основа на фактите в изследването авторката убедено определя тази реформа като еволюционна, а не революционна. Тя се присъединява към становището на Ив. Харалампиев, че Патриарх Евтимий не архаизира съзнателно книжовния език, а се съобразява с етапа на развитие на старобългарския книжовен език през XIV в. и с гръцките оригинали. Е. Мирчева използва широк кръг книжовни паметници, създадени и преведени в пред-Евтимиевата епоха, век и половина назад във времето до началото на Второто българско царство. С надеждна методика и анализ тя установява, че голяма част от правилата, следвани от търновските книжовници в областта на графиката, морфологията, синтаксиса, лексиката, може да се открие в паметници, свързани с Търново от пред-Евтимиево време. По този начин проучването на Е. Мирчева хвърля нова светлина и върху езика и преводаческите похвати на Патриарх Евтимий и Търновската школа.

Книгата на Е. Мирчева **Староизводните и новоизводните сборници – преводи, редакции, преработки, книжовноезикови особености** е истински „бестселър” в съвременната палеославистика – тя е новаторска, интересно и увлекателно написана, със свой сюжет, с предпочитание към сложните казуси и противоречивите подходи при решаването на проблемите, с познаване на езиковите и историческите факти и с неочаквани поврати в техните интерпретации. Това изследване надгражда постигнатото от авторката и други учени и в същото време е надеждна основа за по-нататъшни проучвания в областта на историята на средновековните български текстове. Тя е полезна и необходима за всички, които обичат и изучават българската средновековна литература и историята на българския книжовен език. Може да служи и като енциклопедия на знанието за тях, и като образец и стимул за нови открития.